Bakı Dövlət Universiteti

magistrant, Mustafayeva Rəqsanə Rizvan qızı

raksanammdv14@gmail.com

İDXAL VƏ İXRACDA GÖMRÜK PROSEDURLARININ İQTİSADİ ƏHƏMİYYƏTİ

XÜLASƏ

İdxal və ixracda gömrük prosedurları, beynəlxalq ticarətə daxil olan ölkələr üçün böyük iqtisadi əhəmiyyət kəsb edir. Bu prosedurların düzgün və səmərəli şəkildə yerinə yetirilməsi həm daxili bazarın, həm də beynəlxalq ticarət əlaqələrinin inkişafına müsbət təsir göstərir.

Gömrük prosedurları, ölkənin iqtisadi inkişafına və böyüməsinə töhfə verir. İdxal və ixracda tətbiq olunan doğru prosedurlar, xarici ticarət əməliyyatlarının düzgün həyata keçirilməsini təmin edərək, ölkənin iqtisadiyyatının daha da genişlənməsinə və beynəlxalq bazarda mövqeyinin güclənməsinə kömək edir. Ticarət əməliyyatlarının düzgün şəkildə reallaşdırılması, xüsusən də mütəmadi olaraq ixracın artması, milli iqtisadiyyatı stimullaşdırır.

Açar sözlər: *İdxal və ixrac, gömrük prosedurları, beynəlxalq ticarət, iqtisadi əhəmiyyət, iqtisadi inkişaf.*

GİRİŞ

Hazırkı şəraitdə respublikada yeni iqtisadi münasibətlərin təkamülü, onun beynəlxalq əmək bölgüsünə və dünya təsərrüfat əlaqələri sisteminə qoşulması, Beynəlxalq Ticarət Təşkilatına üzv olmağa hazırlıq xarici iqtisadi fəaliyyətin liberallaşdırılması şəraitində gömrük sisteminin inkişafı və təkmilləşdirilməsinin proqram-məqsədli yanaşma əsasında aparılmasını məqsədəuyğun nümayiş etdirir. Bu baxımdan respublikamızda gömrük sisteminin inkişafı və təkmilləşdirilməsi proqramının yaradılmasına ehtiyac var.

ƏSAS HİSSƏ

Qeyd etmək lazımdır ki, dünyada heç bir ölkə, hətta ən çox inkişaf etmiş ölkə yeni çoxobrazlı müasir malı səmərəli istehsal edə bilmir. Təbii ki, ayrı-ayrı ölkələr və ya ölkələr qrupu məhz elə nomenklatura məhsulları istehsal edirlər ki, onlar burada daha çox əlverişli şəraitə malikdirlər. Bunun əsasında ölkələrin ixtisaslaşması və kooperasiyası qurulur. Bu zaman onlar bu və ya digər malı elə həcmdə istehsal edirlər ki, o daxili bazarın tələbatını ödəsin və bundan sonra xarici bazara çıxarılır. Bunun bazasında isə əmtəə mübadiləsi yaranır və inkişaf edir, vahid dünya təsərrüfatı formalaşır.

Bu mənada demək olar ki, beynəlxalq ticarət bir tərəfdən beynəlxalq əmək bölgüsünü şərtləndirir, tərəfdən isə onda iştirak edən ölkənin daxili iqtisadiyyatının səmərəliliyini artırır.

Azərbaycan Respublikası hazırda dünyanın 150-dən çox ölkəsi ilə beynəlxalq ticarət əlaqələri aparır. Beynəlxalq ticarətin iqtisadi əsasları arasında müxtəlif malların istehsalı üzrə ixtisaslaşır və hər bir ölkədə digər ölkənin malına ehtiyac yaranır.

Beynəlxalq ticarət haqqında mülahizələr dərinləşdikcə göstərilən amillərin təsiri ilə xarici ticarətin əsasını təşkil edən digər amillər: yerli istehsalın kifayət etməməsi; malların qiymətinin beynəlxalq miqyasda fərqlənməsi; müxtəlif ölkələrdə fəqli mallar istehsalı da ortaya çıxır [1].

Qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxaq əmək nəticəsində ölkələr konkret əmtəə və xidmətlər istehsalı üzrə ixtisaslaşmış və bir çox əmtəələr bəzi ölkələrdə ya istehsal edilmir, ya da az istehsal edilir. Bu isə son nəticədə beynəlxalq qiymətlərin fərqli olmasına səbəb olur.

Hələ vaxtilə klassik iqtisadi məktəbin nümayəndələrindən biri Adam Smit göstərirdi ki, sərvətin mənbəyinə yalnız qiymətli daşlar, nə də yalnız torpaqda becərilən kənd təsərrüfatı mallarıdır. Sərvət bütün istehsal amillərinin iştirakı ilə bütün sahələrdə (kənd təsərrüfatı, sənaye, ticarət) istehsal olunan malların ümumi miqdarı ilə müəyyən edilir. İstehsalda məhsuldarlığı əmək bölgüsü ilə ixtisaslaşma təmin edir.

Adam Smit özünün «mütləq üstünlüklər» nəzəriyyəsini iki ölkə və iki mal üzərində izah edir. Onun nəzəriyyəsinə görə ticarət aparan hər iki ölkə iqtisadi səmərə əldə edir. Lakin bu zaman o hesab edirdi ki, xarici ticarətə dövlətlər mümkün qədər az müdaxilə etməlidirlər.

Mütləq üstünlüklər nəzəriyyəsinin cavab verə bilmədiyi sualları D.Rikardo «müqayisəli üstünlüklər» nəzəriyyəsi ilə aydınlaşdırmışdır [2]. O öz nəzəriyyəsi ilə sübut etmişdir ki, hər hansı bir ölkə bu və ya digər malın istehsalında istehsal xərclərin baxımından mütləq üstünlüyə malik olmadığı halda da ölkələr arasında xarici ticarət aparılır və bu ticarətdən hər iki ölkə mənfəət əldə edə bilir. Rikardoya görə əgər ölkələr arasında qiymətlərdə az da olsa fərq varsa, onda hər bir ölkə nisbi üstünlüyə malikdir. Yəni bu ölkədə həmişə elə bir mal tapmaq mümkündür . Mövcud istehsal xərclərinin nisbətində onun istehsalı digər ölkədəki istehsaldan daha sərfəli olsun. Həmin ölkə məhz belə malın istehsalı və ixracında ixtisaslaşmalıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, klassik iqtisadçılar ölkələr arasında istehsal funksiyaları və istehsal xərclərinin nə üçün olduğu səbəblərini izah etməmişlər.

İsveç iqtisadçıları F.Hekşer və B.Olin XX əsrin 30-cu illərində həmin suallara cavab verməklə beynəlxalq ticarət axınlarının istiqamətləri və strukturunun hansı amillərlə müəyyən edilməsi haqqında müasir anlayışların əsasını qoydular [9, s 86].

Hekşer və Olin nəzəriyyəsinə görə ölkələr arasında istehsal xərcləri arasındakı nisbi fərqin əsasını istehsal amillərinin dünyada qeyri-bərabər bölgüsü təşkil edir. Həmin nəzəriyyənin mahiyyəti aşağıdakından ibarətdir: hər hansı ölkə malik olduğu bol istehsal amillərindən intensiv surətdə istifadə olunan malların istehsalını təşkil etməklə üstünlük qazanır. Digər tərəfdən, nisbətən az və ya çox olmayan istehsal amilləri intensiv istifadə edilən malların istehsalında isə üstünlüyə malik deyildir.

Ümumi olaraq Hekşer-Olin nəzəriyyəsinə görə xarici ticarət o zaman səmərəli olur ki, o ayrı-ayrı dövlətləri eyni tip məhsul istehsalından imtina etməyə sövq edir, yəni istehsalın sahələrarası ixtisaslaşmasını artırır.

Lakin beynəlxalq ticarətin sonrakı inkişafı qarşıya yeni-yeni suallar qoyurdu və Hekşer-Olin nəzəriyyəsində irəli sürülən fərziyyələrin real həyatda özünü tam göstərdiyi demək mümkün deyildir [3]. Yalnız onu göstərmək kifayətdir ki, bu nəzəriyyədə real həyatda güclü təsirə malik olan tələb amili nəzəri alınmamışdır. Halbuki, nəzəriyyədə irəli sürülən əsas müddəalar ilə əldə edilən nəticələr tamamilə bu müddəaların əksinə ola bilər.

İqtisadiyyat üzrə sonradan Nobel mükafatına layiq görülmüş rus mənşəli V.V.Leontev Hekşer-Olin nəzəriyyəsinin nə dərəcədə real həyata uyğunluğunu 1947-ci ildə ABŞ-ın misalında təhlil etmişdir. Təhlilin nəticələri kəskin elmi mübahisələrə yol açmış, lakin ümumiyyətlə qəbul edilmiş və iqtisadi ədəbiyyata Leontev təzadı (ziddiyyəti) adı altında daxil olmuşdur.

Yuxarıda göstərildiyi kimi, Hekşer-Olin nəzəriyyəsinə görə hər hansı bir ölkə nisbi üstünlüyə malik olduğu amildən intensiv istifadə etdiyi malın istehsalı və ixracı üzrə ixtisaslaşmalı, nisbi üstünlüyə malik olmadığı malı isə idxal etməlidir.

Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra dünya ölkələri ilə sərbəst idxal-ixrac əməliyyatları aparır və ölkəmizin bu sahədən əlaqələri genişlənir. İdxal-ixrac əməliyyatlarının aparılması gömrük işinin səmərəli təşkil edilməsi ilə sıx bağlıdır. Bu sahədə isə qarşıda duran bir sıra vaxtı çatmış problemlərin həlli qarşıda durur [4].

Gömrük fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması mexanizminin lazımi səviyyədə işlənməsini təmin etmək üçün bütün çatışmazlıqlar aradan qaldırılmalıdır. Belə ki, ölkədə aparılan gömrük siyasəti gömrük rəsmiləşdirilməsinə sərf edilən müddətin qısaldılması, gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi, gömrük informasiyalarının işlənməsinin avtomatlaşdırılmış sisteminin yaradılması, gömrük və gömrükətrafı infrastrukturların inkişaf etdirilməsini tələb edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, gömrük rəsmiləşdirilməsi proseduralarının təkmilləşdirilməsi taktiki tədbirlər arasında əsas məsələlərdən biridir və məzmununa görə fasiləsiz, daimi fəaliyyətdədir. Bu zaman riskin dərəcə və qruplarının qiymətləndirilməsinə ciddi diqqət yetirilməlidir.

Strateji tədbirlərə, ilk növbədə Ümumdünya Gömrük Təşkilatının tövsiyələri aid edilir. ÜGT tövsiyələrində resurs potensiallarından səmərəli istifadə, gömrükxanaların rəhbər orqanlarının möhkəmləndirilməsi, idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi, müvafiq sistem və strukturların formalaşdırılması, daha səmərəli gömrük proseduraları və gömrük rejimlərinin tətbiqi məsələlərinə xüsusi fikir verilir [5].

Respublikamızda gömrük xidmətini inkişaf etdirmək və təkmilləşdirmək üçün ilk növbədə dövlətin kompleks inkişaf proqramı olmalıdır. Bu proqram ardıcıl olaraq mərhələlər üzrə həyata keçirilməlidir.

Gömrük xidmətinin İnkşaf Kompleks Proqramının (GXİKR) hazırlanmasında başlıca məqam proqramın məsələləri və əldə edilməsi nəzərdə tutulan göstəricilərin, həmçinin gömrük xidmətinin yenidən qurulmasının konkret məsələlərini həll etməyə imkan verən mühüm istiqamətlərin dəqiq və aydın ifadə edilməsidir.

Gömrük xidmətinin inkişafının kompleks proqramının tərtib edilməsinə təsir edən amilləri üç əsas qrupda aşağıdakı xarakterlərə görə birləşdirmək olar: [6].

Cədvəl 1.Gömrük xidmətinin inkişafının kompleks proqramının tərtib edilməsinə təsir edən amillər

Birinci qrup: ictimai-siyasi xarakterli amillər	Müstəqillik əldə ediləndən sonra ölkədə gömrük xidmətinin formalaşmağa başlaması ölkənin siyasi həyatında ağır bir dövrlə və Azərbaycanın torpaqlarının Ermənistan tərəfindən işğal edilməsi ilə eyni vaxta düşür. Müxtəlif qruplaşmalar vəziyyətdən istifadə edərək əsas sahələrdə öz təsirini möhkəmləndirilə bildilər. Çox vaxt bu qrupların mənafeləri bu regionda özlərinin geosiyasi planlarını təmin etməyə can atan xarici dövlətlərin maraqları ilə üst-üstə düşürdü. Belə ki, həmin dövrdə sərhədlər açıldı, bu da müəyyən olunmamış şəxslərin və yüklərin maneəsiz yerdəyişmə- lərinə kömək etdi.
İkinci qrup: iqtisadi-hüquqi xarakterli amillər.	Keçid dövrünün ilk illərində birbaşa təsərrüfat əlaqələrinin qırılması, respublikalararası ödəmələr sisteminin dağılması və nəticədə satış bazarının itirilməsi ölkənin iqtisadiyyatını iflic vəziyyətinə gətirdi. Yaranmış vəziyyətdə tələbin ödənilmə xeyli dərəcədə istehsal-texniki və istehlak təyinatlı əsas məhsulların idxalı yolu ilə mümkün idi. Vaxtı keçmiş ictimai-siyasi quruluş-dan miras qalan qanunvericlik yeni problemlərin öhdəsindən gələ bilmədi. Gömrük vergiqoymasında dolaşıqlıq, aydın dövlət siya-sətinin olmaması XİF-in tənzimlənməsində gömrük orqanlarının rolunu heçə endirmişdir.
Üçüncü qurup: professional – etik xarakterli amillər.	Gömrük Komitəsi yaranan zaman müvafiq təcrübəyə və ixtisas malik gömrük işçilərinin sayı çox az (yüz nəfərə yaxın) idi, indiki sayla müqayisə edilə bilməzdi. İlk vaxtlarda respublikanın müxtəlif təsərrüfat, qismən də bilik və ixtisas səviyyəsi aşağı olan mütəxəssislər işə götürülmüşdülər. Gömrükçülərin cərgələrinə «asan qazanc» məqsədilə yaşayan adamlar da soxula bilmişdilər. Qanunvericilikdə boşluq və zəif dövlət idarəetməsi gömrük daxil- olmalarının mütləq rəqəmlərində özünü göstərirdi.

Keçid dövrünün ilk illərində gömrük nəzarətinin texniki vasitələrinin çatışmazlığı sərhəd gömrük postlarında lazımi nəzarəti həyata keçirməyə imkan vermir və gömrük prosedurlarının aparılma vaxtını süni şəkildə uzadırdı.

Keçid dövrünün ilk illərinin çətinliklərini nəzərə alaraq Azərbaycan dövləti gömrük xidmətinin formalaşması prosesinə mənfi təsir göstərən amillər və onun aradan qaldırılması üçün gömrük xidmətinin inkişafında kompleks proqramın hazırlanmasını və həyata keçirilməsi işini öz üzərinə götürdü [6].

Dövlətin iqtisadi siyasətinin tələbləri baxımından Azərbaycan Dövlət Gömrük Komitəsi tərəfindən strateji inkişaf proqramı işlənib hazırlandı. Bu proqramda keçirilmə üsulundan asılı olmayaraq malların tam gömrük rəsmiləşdirilməsinin təmin edilməsi, gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi və rəsmiləşdirilmə vaxtının qısaldılması, müasir mütərəqqi gömrük nəzarəti texnologiyalarının tətbiqi, gömrük ödəmələri texnologiyalarının və ödəmələrin büdcəyə daxil olmasına nəzarətin təkmilləşdirilməsi daxil idi. Yüklər və yükgöndərənlər haqqında ilkin informasiyanın alınması, gömrük qanunvericiliyinin pozulmasının qarşısının alınması, digər hüquq-mühafizə orqanları ilə birgə narkotik maddələrin idxalının qarşısının alınması, respublikanın gömrük ərazisindən onların qanunsuz dövriyyəsinin tranzitinə yol verilməməsi, valyuta nəzarəti və s. məsələlər həll edildi.

NƏTİCƏ

Gömrük prosedurlarının düzgün və effektiv şəkildə yerinə yetirilməsi, idxal və ixracın səmərəliliyini artırır, ölkənin iqtisadiyyatını gücləndirir, xarici ticarət əlaqələrini inkişaf etdirir və dövlət büdcəsinin möhkəmlənməsinə imkan yaradır. Bu prosedurların daimi təkmilləşdirilməsi, iqtisadiyyatın sağlam inkişafı üçün vacibdir.

İstifadə olunan ədəbiyyat

1. Bowersox, D., Closs, D. (2007). "Logistics Management and Strategy". Pearson. (Gömrük prosedurlarının ticarət logistikasına təsiri).
2. Əliyev, E. (2014). "İdxal və İxracda Gömrük Prosedurları və Onların Təsiri". Bakı: Universitet Nəşriyyatı.
3. Hacıyev, T. (2021). "Azərbaycanın İdxal-İxrac Gömrük Prosedurları və Qanunvericilik". Bakı: Elmi Nəşriyyat.
4. Həsənov, İ. (2018). "İdxal və İxracda Beynəlxalq Ticarət və Gömrük Prosedurları". Bakı: Azərkitab nəşriyyatı.
5. Məmmədov, F. (2017). "Beynəlxalq Ticarətdə Gömrük və İdxal İxrac Prosedurları". Bakı: İqtisadiyyat Universiteti.
6. Portman, B. (2011). "Customs Procedures and International Trade". Cambridge University Press.

ECONOMIC IMPORTANCE OF CUSTOMS PROCEDURES IN IMPORT AND EXPORT

SUMMARY

Customs procedures in import and export are of great economic importance for countries involved in international trade. The correct and efficient implementation of these procedures has a positive effect on the development of both the domestic market and international trade relations.

Customs procedures contribute to the economic development and growth of the country. The correct procedures applied in import and export ensure the correct implementation of foreign trade operations, thereby contributing to the further expansion of the country's economy and strengthening its position in the international market. The correct implementation of trade operations, especially the regular increase in exports, stimulates the national economy.

Keywords: *Import and export, customs procedures, international trade, economic importance, economic development.*

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ТАМОЖЕННЫХ ПРОЦЕДУР ПРИ ИМПОРТЕ И ЭКСПОРТЕ

РЕЗЮМЕ

Таможенные процедуры при импорте и экспорте имеют большое экономическое значение для стран, ведущих международную торговлю. Правильная и эффективная реализация этих процедур оказывает положительное влияние на развитие как внутреннего рынка, так и международных торговых отношений.

Таможенные процедуры способствуют экономическому развитию и росту страны. Правильные процедуры, применяемые при импорте и экспорте, обеспечивают надлежащее осуществление внешнеторговых операций, способствуя дальнейшему развитию экономики страны и укреплению ее позиций на международном рынке. Правильное осуществление торговых операций, особенно регулярное увеличение экспорта, стимулирует национальную экономику.

Ключевые слова: *Импорт и экспорт, таможенные процедуры, международная торговля, экономическое значение, экономическое развитие.*